

Трембач І. І.,
аспірант

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

CONCEPT OF STATE SECRET AS AN OBJECT OF CRIMINAL PROTECTION

Аналізується поняття державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони з позиції його легального визначення та окреслення в науковій літературі.

Ключові слова: державна таємниця, правова охорона, кримінально-правова охорона, інформація, таємниця.

Анализируется понятие государственной тайны как объекта уголовно-правовой охраны с точки зрения его легального определения и обоснования в научной литературе.

Ключевые слова: государственная тайна, правовая охрана, уголовно-правовая охрана, информация, тайна.

The concept of state secret as an object of criminal protection in terms of its legal definition and outline the scientific literature is analysed in the article.

Key words: statesecret, legalprotection, criminalprotection, information, secret.

Актуальність дослідження державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони пояснюється необхідністю збереження режиму секретності цього виду інформації з позиції забезпечення інтересів національної безпеки. Чинне законодавство України щодо регламентації суспільних відносин у сфері державної таємниці містить низку неврегульованих аспектів, які потребують осмислення та легального визначення. Звідси суттєвим є доповнення чинного законодавства поняттями «таємна інформація», «таємниця», «державні секрети» тощо.

Питання визначення державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони залишається малодослідженим. Проте можна виокремити авторів, які займалися дослідженням вказаної проблематики, таких як Х.М. Ахметшин, Н.Д. Дурманов, М.П. Карпушин, В.А. Мазуров, В.І. Олійник, І.В. Смолькова, С.І. Сулова та інші. Проте в сучасних умовах розбудови демократичної і правової української держави потрібні нові дослідження державної таємниці як особливого виду інформації в контексті кримінального права.

Метою дослідження є проведення аналізу поняття державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони з урахуванням здобутків вітчизняних науковців у цій галузі правознавства. Лише за таких умов можна сподіватися на те, що виявлятиметься сутність державної таємниці як виду таємної інформації, який потребує особливого захисту засобами правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Сутність державної таємниці полягає у тому, що остання постає як інформація (сукупність відомостей). Поняття «інформація» можна розглядати у широкому змісті (який відображає використання цього поняття у загальній системі суспільних відносин) і у вузькому змісті (правовому, тобто такому, який відображає

особливості інформації як елемента лише правовідносин) [1, с. 45].

Юридичними властивостями інформації є:

– фізична невідчужуваність – інформацію неможливо відокремити від матеріального носія. Таким чином, відчуження інформації замінюється передачею прав на її використання;

– відособленість – інформація для входу в цивільний оборот використовується у вигляді символів, знаків, таким чином відокремлюється від виробника й існує окремо;

– подвійна єдність інформації і носія – полягає в тому, що інформація – це річ на матеріальному носії;

– розповсюджуваність (тиражованість) – можливість поширення необмеженої кількості примірників без зміни змісту інформації;

– організаційна форма інформації – документ;

– екземплярність – існування інформації на окремому матеріальному носії [2, с. 28].

Закон України «Про інформацію» визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [3].

Аналіз змісту норм Закону України «Про інформацію» дає підстави для виділення ознак поняття «інформація»:

– інформація – це відомості про події та явища, що відбуваються а) у суспільстві; б) у державі; в) у навколишньому природному середовищі;

– інформація – це дані, які можуть зберігатися в будь-якій формі та вигляді. Однак для набуття певного правового статусу інформація має відповідати вимогам та ознакам, передбаченим правовими нормами, або ж відповідати букві та духу закону;

– інформація – це відомості, які є документованими або публічно оголошеними;

– інформація є об'єктом цивільних прав і належить до категорії нематеріальних благ;

– джерелами інформації є передбачені або встановлені законом носії інформації – документи, інші носії інформації, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

Поняття державної таємниці міститься у Законі України «Про державну таємницю». Відповідно до положень ст. 1 Закону державна таємниця є видом таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [4].

Зі вказаного легального визначення О. Шамсутдінов виділяє такі ознаки державної таємниці, як:

– обмеженість доступу до державної таємниці як виду таємної інформації, тобто відомості, що становлять таку таємницю, підлягають засекречуванню (обмеженню їх поширення та доступу до матеріальних носіїв);

– значущість (важливість) такого роду відомостей у певний проміжок часу для інтересів держави; це означає, що в разі розголошення державної таємниці національній безпеці України може бути завдано суттєвої шкоди;

– чітке визначення сфер, в яких може мати місце державна таємниця (оборона, економіка, наука і техніка, зовнішні відносини, державна безпека та охорона правопорядку);

– передбаченість відомостей, що становлять державну таємницю, Законом, тобто встановлення переліку таких відомостей у спеціальному правовому акті – Законі;

– охорона такої секретної інформації державою, тобто встановлення на підставі чинного законодавства єдиного порядку забезпечення охорони зазначеної інформації державно-правовими засобами [5, с. 23].

В.М. Шлапаченко вказує на некоректність формулювання у визначенні поняття державної таємниці слів «може завдати». Зокрема, дослідник відзначає те, що, розглядаючи певну ймовірність такої можливості, логічно припустити й інший розвиток подій – «може не завдати». З огляду на це важко зрозуміти логіку криміналізації, зокрема, передачі іноземній державі або розголошення відомостей, які не завдають шкоди національній безпеці України. Тому пропонується заміна слів «може завдати» на слова «завдає або створює загрозу завданню шкоди» [6, с. 43]. З такою позицією варто погодитися, адже здійснення посягання на відомості, що становлять державну таємницю, вже передбачає завдання шкоди інтересам держави.

Перелік відомостей, що становлять державну таємницю, закріплений у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Служби безпеки України від 2005 року. Такий Звід формує Служба безпеки України на підставі рішень державних експертів із питань таємниць, а інколи – за рішенням

суду. Зокрема, у разі внесення до Зводу інформації, яка не відповідає категоріям і вимогам, передбаченим ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», або порушення встановленого порядку віднесення інформації до державної таємниці заінтересовані громадяни та юридичні особи мають право оскаржити відповідні рішення у судовому порядку [7].

Вважають загальноприйнятим положення про те, що відомості (інформація), що становлять ту чи іншу таємницю, повинні розцінюватися у кримінальному праві як предмет кримінально-правової охорони. Це означає, що у зв'язку з тим, що інформація постає як об'єкт посягання, вона отримує державно-правовий засіб правової охорони. У цьому разі йде мова про кримінально-правову охорону. Загалом варто відзначити, що правова охорона розуміється як система заходів нормативного, інституційного, організаційного та іншого характеру, що вживаються державою з метою здійснення охорони певної сфери правових відносин, забезпечення права та інтересів її суб'єктів, недопущення їх порушення, вжиття заходів щодо усунення наслідків порушення прав учасників відповідних правовідносин, а також притягнення винних осіб до належної відповідальності, відшкодування збитків тощо.

Система правової охорони має два основні аспекти:

– нормативне регулювання – здійснюється на законодавчому та підзаконному рівнях з метою регулювання правових відносин у певній сфері; тобто це, по суті, система законодавства, що регламентує відповідні відносини;

– інституційний – сукупність уповноважених установ, органів, що здійснюють регулювання певної сфери суспільних відносин.

Державна таємниця як інформація секретного характеру підлягає кримінально-правовій охороні. Забезпечення саме кримінально-правової охорони державної таємниці свідчить про суспільну важливість такого об'єкта відносин та про серйозну можливу шкоду, яка буде завдана тим, що на нього буде здійснено посягання.

У межах Кримінального кодексу України законодавець активно використовує різноманітні види таємниць, що піддаються кримінально-правовій охороні та посягання на які визнаються злочином. Серед них – таємниця усиновлення, таємниця листування, кореспонденції та телефонних розмов, лікарська таємниця, комерційна, банківська таємниця та інші. Поряд із ними також використане поняття державної таємниці.

Дослідник В.А. Мазуров визначає ознаки таємниці з позиції правового змісту цього поняття:

– таємниця є передусім відомостями, інформацією;

– відомості повинні бути відомі/довірені вузькому колу осіб;

– відомості можуть бути відомі або довірені певним суб'єктам через їхню професійну або службову діяльність, здійснення певних доручень;

– відомості не підлягають розголошенню (розголосу);

– розголошення відомостей може спричинити настання негативних наслідків (матеріальний і моральний збиток її власнику, користувачеві або іншій особі);

– на особах, яким довірена інформація, що не підлягає оприлюдненню, лежить правовий обов'язок її зберігати;

– за розголошення цих відомостей законом установлюється юридична відповідальність [8, с. 32].

Якщо виходити звідси на формулювання поняття таємниці у контексті державної таємниці, то можна вказати, що тут «таємниця» поставатиме як певний вид інформації, що має обмежений доступ та вузьке коло осіб, яким вона знайома через виконання службових і посадових обов'язків, та яка не підлягає розголошенню, у протилежному разі за її розголошення передбачена кримінальна відповідальність.

Проте суттєвим недоліком чинного законодавства України є те, що останнє, використовуючи поняття таємниці у контексті видів таких таємниць, не надає самого визначення поняття «таємниця». Наявність такого легального розуміння дало би змогу встановити чіткі критерії того, яку інформацію вважати таємницею. Можливо, це привело б також до розширення видів таємниць як об'єктів кримінально-правової охорони.

Керуючись положеннями чинного законодавства у сфері інформації, можемо вказати, що державну таємницю варто віднести до інформації з обмеженим доступом. Окрім таємної, до такої інформації належать також конфіденційна та службова. Поняття таємної інформації міститься у Законі України «Про доступ до публічної інформації». Так, згідно зі ст. 8 цього Закону таємною є інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Серед видів такої інформації Закон називає державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю [9].

Особливістю державної таємниці як виду інформації є те, що остання, як впливає із самого поняття, стосується життєдіяльності держави. Більше того, власником такої інформації є держава. Відповідно, як розголошення певного роду особистої інформації шкодить інтересам відповідної особи, так і розголошення чи посягання на державну таємницю в інших спосіб завдає шкоди державним інтересам (національній безпеці, окремим сферам суспільних відносин, яким надано пріоритет).

В.І. Олійник формулює такі ознаки державної таємниці (як кримінально-правового явища):

– цей вид таємниці містить відомості (інформацію) у певних сферах життя держави, що закріплені нормативно (у нормах Закону України «Про державну таємницю» виділяються відомості у сфері оборони; у сфері економіки, науки й техніки; у сфері зовнішніх відносин; у сфері державної безпеки та охорони правопорядку; Закону України «Про доступ до публічної інформації», у Зводі відомостей містяться дані, що становлять державну таємницю тощо);

– ці відомості мають відповідний гриф секретності, суворо регламентований порядок засекречування і розсекречування, процедури допуску до роботи з ними, закріплені на законодавчому рівні;

– відомості можуть бути відомі або довірені тільки особам, які мають до них допуск, на яких поширюється обов'язок зберігати ці відомості в таємниці;

– недоторканність відомостей забезпечується державним захистом і встановленою юридичною відповідальністю (передусім кримінально-правовою);

– незаконне отримання і поширення цих відомостей може заподіяти шкоду передусім національним інтересам [10, с. 145].

Важливою ознакою державної таємниці є те, що посягання на неї може спричинити шкоду національним інтересам держави. При цьому під шкодою розуміються як економічні збитки, так і інші тяжкі наслідки. Економічно шкода визначається матеріальними збитками в кількісному (вартісному) вираженні, які сталися чи можуть статися внаслідок розголошення конкретних відомостей, що становлять державну таємницю, у сферах оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку.

Що стосується інших тяжких наслідків, то вони пов'язані з негативними змінами в зазначених сферах (переважно у сферах зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку), які відбулися чи можуть відбутися внаслідок розголошення конкретних відомостей, що становлять державну таємницю і не піддаються економічному обрахунку у вартісному вираженні. Обґрунтування шкоди національній безпеці в разі розголошення державної таємниці України здійснює державний експерт із питань таємниці під час зарахування інформації до державної таємниці. Він також бере участь у розробці критеріїв визначення шкоди, яку може бути завдано в разі розголошення такої інформації [11, с. 143].

Варто мати на увазі, що суттєвої шкоди національній безпеці може завдати не тільки розголошення державної таємниці, але і втрата її матеріальних носіїв та розвідувальна діяльність іноземних спецслужб (шпигунство), втім, як перелік загроз збереженню державної таємниці в узагальненому вигляді в жодному із законів України це сьогодні не визначено. Лише у Кримінальному кодексі України зазначені дії передбачені як окремі склади злочинів, однак у різних розділах.

Таким чином, поняття державної таємниці вже містить у собі за змістом ознаку наслідку, передбачаючи можливість заподіяння шкоди інтересам держави у разі посягання на такий вид таємної інформації, завдяки чому і надається саме кримінально-правова охорона державній таємниці.

Закон «Про державну таємницю» одночасно використовує поняття «державна таємниця» та «секретна інформація». Проте, як слушно вказує В.І. Олійник, таке вживання не є коректним, адже поняття «секретна інформація» має ширше значення і охоплює собою поняття «державна таємниця». На думку дослідника, термін «секретна інформація» може бути використаний для означення будь-якої публічної інформації, доступ до якої обмежується [12, с. 132]. Тому вказані поняття повинні бути розмежовані на законодавчому рівні.

Розуміння державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони передбачає визначення такого виду інформації предметом суспільно небез-

печних діянь. Таким чином, безпосереднім предметом таких діянь є державна таємниця як вид інформації (сукупність певних відомостей).

Варто вказати, що Кримінальний кодекс України визначає декілька складів злочинів, предметом яких є державна таємниця. Так, кримінально-правові норми, спрямовані на захист державної таємниці, містяться у різних розділах Особливої частини Кодексу – розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України», до якого входять ст. 111 «Державна зрада» та ст. 114 «Шпигунство», у розділі XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності кордонів, забезпечення призову та мобілізації», до якого входять ст. 328 «Розголошення державної таємниці» і ст. 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю», а також у розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», ст. 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» [13]. Кожна зі вказаних статей Особливої частини Кримінального кодексу передбачає окремий вид посягання на державну таємницю, що й відрізняє відповідні склади злочинів.

Зрозуміло, що потрібен науковий підхід до подальшої розробки вітчизняного законодавства в галузі боротьби проти посягань на державну таємницю, але за умови, що він спиратиметься на використання кращих зарубіжних зразків вирішення цієї проблеми. В іноземних державах існують свої власні системи, спря-

мовані на забезпечення схоронності секретів. Так, у Сполучених Штатах не існує спеціального закону про державну таємницю, і діяльність урядових органів у цій сфері регулюється Указом Президента № 13526. Проте відсутність єдиного закону не означає відсутності кримінальної відповідальності за розголошення відомостей, що належать до державної таємниці. Для цього прийняті закон «Про шпигунстві» та інші акти, які входять до Зводу законів США, де встановлено, що особливо тяжким злочином є передача або спроба передачі іноземному уряду, його агентам або громадянам «інформації, що належить до національної оборони», якщо громадянин діяв із наміром заподіяти шкоду Америці (титул 18, частина 1, розділ 86) [14]. Цей злочин карається смертною карою або позбавленням волі на будь-який термін чи довічно [15].

Висновки. Отже, сьогодні чинне законодавство нашої держави у сфері забезпечення охорони державної таємниці характеризується нечіткістю та відсутністю значної кількості аспектів, які потребують правового регулювання (зокрема, поняття «таємниця», «секретна інформація», «державні секрети» тощо). Легальне визначення останніх дозволило би більш ефективно піддавати кримінально-правовій охороні державну таємницю. Остання ж, якщо виходити із положень чинного законодавства, постає як вид таємної (секретної) інформації, інформації з обмеженим доступом у певних (визначених) сферах відносин, посягання на яку може спричинити шкоду національній безпеці держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марущак А.І. Інформаційне право: Доступ до інформації: навч. посібник / [Текст] / А.І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.
2. Копылов В.А. Информационное право / [Текст] / В.А. Копылов. – М.: Юристъ, 2002. – 512 с.
3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ (поточна редакція від 01.01.2017, підстава 1774-19) / [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ (поточна редакція від 05.01.2017, підстава 1798-19) / [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 16. – Ст. 93.
5. Шамсутдінов О. Відповідальність за розголошення державної таємниці за новим кримінальним законодавством України / [Текст] / О. Шамсутдінов // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2001. – Вип. 1. – С. 21–25.
6. Шлапаченко В.М. Шляхи удосконалення нормативно-правового визначення державної таємниці / [Текст] / В. М. Шлапаченко // Information Security of the Person, Society and State. – 2013. – № 3. – С. 41–44.
7. Про затвердження «Зводу відомостей, що становлять державну таємницю»: Наказ СБУ від 12.08.2005 № 440 / [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05/page>
8. Тайна: государственная, коммерческая, банковская, частной жизни. Уголовно-правовая защита: учебное пособие / [Текст] / В. А. Мазуров. – М. : Дашков и Ко, 2003. – 156 с.
9. «Про доступ до публічної інформації»: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (поточна редакція від 01.05.2015 р., підстава 319-19) / [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
10. Олійник В.І. Визначення родової належності поняття «державна таємниця» / [Текст] / В.І. Олійник // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – Ч. 2. – С. 143–148.
11. Калайнов Д.П. Кримінально-правові аспекти юридичної відповідальності за розголошення державної таємниці як злочину у сфері охорони державної таємниці / [Текст] / Д.П. Калайнов, М.І. Михайлуца // Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. – 2016. – Вип. 2. – Т. 2. – С. 143–146.
12. Олійник В.І. Понятійні проблеми інституту державної таємниці / [Текст] / В.І. Олійник // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4. – С. 129–135.
13. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III (поточна редакція від 05.01.2017 р., підстава 1798-19) / [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
14. U.S. Code: Title 18 – Crime and Criminal Procedure / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18>
15. Наказання за видачу секретної інформації в різних країнах / [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria.ru/spravka/20080117/97167181.htm>